

zostały przedstawione przez autorkę na podstawie obfitej literatury przedmiotu. Podobnie postąpiła przy opisie procesu przekształcenia się wojny zapoczątkowanej agresją na Polskę w konflikt światowy przez przystąpienie do niego Japonii i Stanów Zjednoczonych oraz jego rozprzestrzenienie się na obszary Afryki, Azji i Pacyfiku. Od początku 1943 r., tj. od klęski stalingradzkiej, nic już nie było w stanie powstrzymać upadku hitlerowskiej Rzeszy: ani proklamowanie przez Goebbelsa wojny totalnej, ani sukcesy Speera w produkcji uzbrojenia, ani też zastosowanie nowych rodzajów broni. Hitlera zaczęli opuszczać jego sprzymierzeńcy, również w kraju nękanym nalotami wzrastały nastroje niezadowolenia i krytyki, aczkolwiek autorka z pewnością przesadza, twierdząc, że „rozprzestrzeniały się one niczym pożar buszu”, gdyż olbrzymia większość narodu pozostała wierna swojemu ukochanemu *Führerowi* aż do „gorzkiego końca”. Planowana na wieczne czasy „tysiącletnia Rzesza” poniosła druzgocącą klęskę, musiała bezwarunkowo poddać się woli zwycięzców.

U polskiego czytelnika książka Marlis Steinert pozostawia uczucie niedosytu i rozczarowanie z uwagi na marginalne potraktowanie roli Polski w zmaganiach z hitlerowskim nazizmem. Nie ma w tej pracy najmniejszej wzmianki na temat udziału żołnierza polskiego w armiach alianckich, o polskim państwie podziemnym, o Katyniu, powstaniu warszawskim itp., czyli o faktach i wydarzeniach, które były znane i wobec których wypowiadał swoje opinie Hitler; nawet nazwisko Władysława Sikorskiego nie pojawia się ani razu.

Najpoważniejszym mankamentem dzieła, występującym zresztą we wszystkich skądinąd znakomitych biografiach Hitlera, jest brak zadowalającej odpowiedzi na pytanie: jak to było możliwe, że przywódca, którego Bullock nazywał moralnym i intelektualnym kretynem, potrafił zyskać uwielbienie i stać się niekłamany bożyszczem większości narodu, o którym zwykło się mówić jako narodzie „myślicieli i poetów”, a w pełni zasadnie można by jeszcze dodać – „kompozytorów i wynalazców”. Nawet jeśli przyjąć późniejsze korekty badaczy „hitlerologów”, którzy odemonizowali postać *Führera*, wskazując na jego niezłą znajomość historii, odczytanie w literaturze wojennej, wiedzę w dziedzinie architektury, muzyki, literatury i sztuki, zdolności podejmowania decyzji politycznych, przede wszystkim zaś nieprzeciętne, hipnotyczne ponoć, talenty krasomówcze – to przecież nic nie jest w stanie zdjąć z niego odium banalności, mętniactwa poznawczego, barbarzyństwa, mściwości i okrucieństwa. I dlatego zdawkowo brzmiącej diagnozy M. Steinert, że „Hitler był niewątpliwie wytworem wstrząsów i frustracji związanych z austro-niemiecką historią” nie sposób uznać za trafną i przekonującą.

Władysław Markiewicz

HERBERT SIROIS: *Zwischen Illusion und Krieg: Deutschland und die USA 1933-1941*, Ferdinand Schöning, Paderborn, München, Wien, Zürich 2000, 317 ss. + 3 nlb.

Książka stanowi zmienioną wersję rozprawy doktorskiej, przygotowanej w Dreźnie pod kierunkiem Reïnera Pommerina. Po raz pierwszy analizą bilateralnych relacji na linii Berlin – Waszyngton miał zostać objęty cały okres 1933-1941 – do tej pory autorzy koncentrowali się przede wszystkim na pierwszej fazie II wojny światowej (1939-1941). Działo się tak nie bez powodu, były to bowiem istotnie najważniejsze lata w całym tym okresie. Poza tym, w odróżnieniu od innych autorów (koncentrujących się na ogół na polityce jednej ze stron), Herbert Sirois przedstawia zarówno niemiecką *Amerikapolitik*, jak i politykę Waszyngtonu.

Jak na wagę tematu, publikacja nie imponuje jednak rozmiarami, a pod tym względem zamieszczone na tylnej okładce stwierdzenie wydawcy, że „jest to pierwsza obszerna historia stosunków niemiecko-amerykańskich pomiędzy dojściem Hitlera do władzy a wypowiedzeniem przez niego wojny

USA” jest frazą sformułowaną mocno na wyrost. Bez wykazu literatury i indeksu tekst liczy zaledwie nieco ponad 260 stron, co budzi niedosyt. Co więcej, dużo miejsca zajmują w tekście przypisy będące odsyłaczami do literatury przedmiotu. Ich wielkość często nie jest uzasadniona, niejednokrotnie zaś są one w ogóle zbyteczne. H. Sirois popada bowiem w manierę opatrywania bogatymi przypisami nawet najbardziej oczywistych stwierdzeń. I tak na przykład pisząc, że 1 września 1939 r. Niemcy bez wypowiedzenia wojny zaatakowały Polskę, „dokumentuje” to w przypisie czterema tytułami z literatury przedmiotu. W ten sposób bardzo duża część odsyłaczy ma niewielki związek z zasadniczym tematem pracy. Nic przeto dziwnego, że załączona bibliografia (a właściwie wykaz prac cytowanych przez autora) urosła do rozmiarów iście imponujących. W związku z tym dziwi trochę, że zabrakło na przykład dwutomowego dzieła poświęconego działalności ówczesnego szefa amerykańskiej dyplomacji¹, pracy A. Offnera o polityce amerykańskiej przed 7 grudnia 1941 r.², książki R. Owendale’a na temat związków Stanów Zjednoczonych z polityką *appeasementu*³, ważnego studium W. R. Rocka o relacjach amerykańsko-brytyjskich w okresie premierstwa Neville’a Chamberlaina⁴ czy bardzo interesującego artykułu E. Syringa analizującego motywy, jakimi mógł kierować się Hitler wypowiadając wojnę Stanom Zjednoczonym⁵. Szkoda też, że spośród książek poświęconych stosunkom niemiecko-amerykańskim w okresie Trzeciej Rzeszy, wydanych na trzy lata przed opublikowaniem omawianej książki, autor nie postarał się uwzględnić nawet pozycji, które ukazały się w Republice Federalnej⁶ – nie mówiąc już o pracach anglojęzycznych⁷. Wśród publikacji źródłowych rzuca się w oczy nieobecność wielotomowego, podstawowego wydawnictwa, jakim jest część A *Kriegstagebuch der Seekriegsleitung* – którego pierwszy 28 tomów obejmuje okres od września 1939 r. do grudnia 1941 r.⁸ (w spisie archiwaliów autor podaje tylko mniej ważną część B tego dziennika, znajdującą się w *Bundesarchiv-Militärarchiv*, Fryburg Bryzgowijski) oraz raportów dyplomatycznych Anthony’ego Drexela Biddle’a, amerykańskiego ambasadora w Warszawie⁹.

W wykazie źródeł przytaczane są niepublikowane akta niemieckie i amerykańskie (do tych ostatnich autor zaglądał w *National Archives* i *Records Administration* w Waszyngtonie i *College Park, MD*, w dziale rękopisów Biblioteki Kongresu w Waszyngtonie i w Bibliotece Franklina D. Roosevelta w Hyde Park, NY) oraz materiały ogłoszone już drukiem. Widać jednak, że z dokumentów wydanych w różnych seriach i zbiorach autor korzystał nieporównanie częściej niż z dokumentów niepublikowanych¹⁰. Trzeba

¹ J. W. Pratt, *Cordell Hull, 1933-1944*, 2 tomy, New York 1964.

² A. Offner, *The Origins of the Second World War: American Foreign Policy and World Politics, 1917-1941*, New York 1975.

³ R. Owendale, „*Appeasement*” and the English Speaking World: Britain, the United States, The Dominions and the Policy of „*Appeasement*”, 1937-1939, Cardiff 1975.

⁴ W. R. Rock, *Chamberlain and Roosevelt: British Foreign Policy and the United States, 1937-1940*, Columbus/Ohio 1988. Można by się też upomnieć o zbliżoną tematycznie pracę poświęconą działalności ambasadora Wielkiej Brytanii w Waszyngtonie: D. Reynolds, *Lord Lothian and Anglo-American Relations, 1937-1939*, Philadelphia 1983.

⁵ E. Syring, *Hitlers Kriegserklärung an Amerika vom 11. Dezember 1941*, w: *Der Zweite Weltkrieg*, Hrsg. von W. Michalka, München, Zürich 1989, s. 683-696.

⁶ Ph. Gassert, *Amerika im Dritten Reich. Ideologie, Propaganda und Volksmeinung 1933-1945*, Stuttgart 1997; G.-A. Höbbel, *Das „Dritte Reich” und die good neighbour policy. Die nationalsozialistische Beurteilung der Lateinamerikapolitik Franklin D. Roosevelts 1933-1943*, Hamburg 1997; C. Wilhelm, *Bewegung oder Verein? Nationalsozialistische Volkstumspolitik in den USA*, Stuttgart 1998.

⁷ B. Farnham, *Roosevelt and the Munich Crisis*, Princeton 1997.

⁸ *Kriegstagebuch der Seekriegsleitung*, hrsg. von W. Rahn u. a., Herford u. a. 1988 ff.

⁹ *Poland and the Coming of the Second World War. The Diplomatic Papers of A. J. Drexel Biddle, United States Ambassador To Poland 1937-1939*, ed. by Ph. V. Cannistraro, E. W. Wynot, Th. P. Kovaleff, Columbus/Ohio 1976.

¹⁰ Przy okazji można odnotować, że w spisie archiwaliów zespoły: *Neue Reichskanzlei*, *Reichssicherheitshauptamt* i *Außenpolitisches Amt* wymieniono wśród zbiorów *Politisches Archiv Auswärtiges Amt* (obecnie Berlin, wówczas jeszcze Bonn), podczas gdy znajdują się one w *Bundesarchiv* (obecnie Berlin, wówczas Koblenca).

powiedzieć, że pod względem źródłowym książka niestety nie wnosi zbyt wiele do stanu wiedzy o stosunkach niemiecko-amerykańskich. Autor potwierdza i rozwija ustalenia wcześniej publikujących o stosunkach niemiecko-amerykańskich. W historiografii sytuuje się on w nurcie zapoczątkowanym przez Saula Friedländera, który w wydanej po raz pierwszy w 1963 r. monografii *Hitler et les Etats-Unis 1939-1941* postawił tezę, że czynnik amerykański odgrywał w koncepcji i strategii Hitlera od wielu lat rolę niebagatelną (mało przekonującą kontrtezę zaprezentował w cztery lata później James V. Compton, *The Swastika and the Eagle. Hitler, the United States, and the Origins of World War II*, Boston 1967). Tezę Friedländera potwierdziło następnie wielu innych badaczy, od Andreasa Hillgrubera począwszy.

To, że praca nie jest specjalnie oryginalna, raczej nie dziwi, jeśli weźmie się pod uwagę, jak dużo już napisano na temat stosunków niemiecko-amerykańskich w okresie 1933-1941. Czyta się ją jednak z zainteresowaniem i przyznać trzeba, że autor w wielu miejscach wykazuje duży talent w skrótowym przedstawianiu bardzo złożonej problematyki. Utrudnieniem w lekturze są natomiast mankamenty konstrukcyjne. H. Sirois nie potrafił do końca uporać się z uporządkowaniem przedstawianego materiału. Książka jest niestety mocno niespójna, autor zaś wyraźnie woli osobno (na przemian) omawiać plany oraz politykę Niemiec i Stanów Zjednoczonych w poszczególnych okresach niż trudzić się analizą stosunków bilateralnych. Jest to zatem praca dotycząca nie tyle dwustronnych stosunków amerykańsko-niemieckich, co przedstawiająca politykę Berlina i Waszyngtonu. Wszystko to skłania do oceny, że książka przynosi pod wieloma względami rozczarowanie. Stanowi natomiast dobry wstęp dla czytelnika mniej zorientowanego w problematyce jako punkt wyjścia do dalszych lektur.

Stanisław Żerko

SEBASTIAN GRAEB-KÖNNEKER (Hrsg.): *Literatur im Dritten Reich. Dokumente und Texte*, Philipp Reclam jun., Stuttgart 2001, 416 ss.

Literatura, która powstawała w latach 1933-1945 na terenie Niemiec nie cieszyła się ani krótko po wojnie, ani nawet kilkanaście lat później szczególnym zainteresowaniem literaturoznawców. Przyczyn takiego stanu rzeczy nie sposób dziś jednoznacznie określić, z jednej strony mogły to być trudności natury metodologicznej, z drugiej brak dystansu historycznego i tym samym obiektywizmu, którego uzyskanie wymagało czasu. Bierna postawa badaczy przyczyniła się do powstania luki, która dla zajmujących się historią literatury niemieckojęzycznej stała się wyraźnie odczuwalna. Sytuacja ta zmieniła się w latach 70., zainteresowanie badaczy tym obszarem przełożyło się na ilość publikacji dostępnych na rynku literatury krytycznej. W tym okresie ukazały się znane dziś nawet nie związanym z tematem historykom efekty badań Ralfa Schnella, Erwina Rottermunda czy Huberta Orlowskiego. Szeroko zakrojone poszukiwania przynosiły kolejne publikacje o charakterze biograficznym, bibliograficznym, analitycznym i historycznym wydawane w latach 90. Temat okazał się być niewyczerpany; artykuły, krótkie rozprawy, prace doktorskie i habilitacyjne po publikacje monograficzne jak elementy układanki rysują wciąż jeszcze niepełny, ale coraz bardziej wyraźny obraz. Jedną z takich cegiełek jest praca, która ukazała się już w XXI w. Sebastian Graeb-Könneker zebrał i wydał dostępne mu dokumenty i teksty źródłowe w tomie *Literatur im Dritten Reich. Dokumente und Texte*. Pozycja ta ma charakter kompendium i jest skierowana przede wszystkim do tych, którzy – nie zajmując się bliżej tym okresem literatury i nie chcąc wnikać w szczegółowe analizy poszczególnych utworów opowiadających się za czy przeciw systemowi totalitarnemu – pragną poszerzyć swoją wiedzę w dziedzinie funkcjonowania literatury w okresie 1933-1945 i jej dystrybucji w ramach narzuconych mechanizmów. Nie jest to zatem rozprawa o charakterze krytycznym, która przedstawiałaby nowe odkrycia w dziedzinie badań